

**Nemzetközi
Kapcsolatok
Multidiszciplináris
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Molnár András

Oroszország és a közép-ázsiai regionális energia- biztonsági komplexum

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Marton Péter, Ph.D
egyetemi adjunktus

Budapest, 2018

Nemzetközi Tanulmányok Intézet

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Molnár András

Oroszország és a közép-ázsiai regionális energia- biztonsági komplexum

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Marton Péter, Ph.D
egyetemi adjunktus

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	3
1. Kutatási előzmények és a témaválasztás indoklása	4
2. Alkalmazott módszerek, hipotézisek	5
3. A disszertáció felépítésének áttekintése	9
4. Az értekezés eredményei	13
5. Főbb hivatkozások	23
5.1 <i>Könyvek</i>	23
5.2 <i>Könyv fejezetek</i>	24
5.3 <i>Tanulmányok, folyóirat cikkek</i>	24
5.4 <i>Internetes források</i>	25
5.5 <i>Nemzetközi szervezetek és vállalatok honlapjai</i>	26
6. A szerző saját publikációi	27

1. Kutatási előzmények és a témaválasztás indoklása

A XXI. század elejére a fosszilis energiahordozók az irántuk való kereslet dinamikus növekedése következtében a globális és regionális politikai, gazdasági és katonai versengés tárgyává váltak. Ennek következtében felértékelődött azon országok és régiók stratégiai jelentősége, amelyek számottevő kőolaj és földgáz tartalékokkal rendelkeznek, és az erőforrások feletti rendelkezés megszerzésére törekvő hatalmak közötti rivalizálás színterévé váltak. Ez figyelhető meg napjainkban a fosszilis energiahordozókban gazdag három közép-ázsiai állam, Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán esetében. Egyfajta XXI. századi „nagy játszma”¹ van kibontakozóban, amelynek keretében Oroszország, Kína, az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió verseng a térség erőforrásainak megszerzéséért. Disszertációm e négy szereplő közül Oroszország Közép-Ázsiával kapcsolatos biztonság- és energiapolitikáját vizsgálja a Szovjetunió felbomlása és Vlagyimir Putyin második miniszterelnöki megbízatásának vége közötti időszakában; azaz az 1991. december 26-a és a 2012. május 7-e közti időszakot tekinti át. Mivel a dolgozat tárgyát képező két kutatási témakör történeti gyökerei, valamint a kutatási időszakban kezdődő, azonban azon túlmutató események és folyamatok láncolata – és sok esetben a téma szempontjából releváns következményei – a vizsgált időszakon

¹ A „Nagy Játzsma” - más néven „Great Game” - kifejezés a közép-ázsiai vezető szerepért Oroszország és Nagy-Britannia között a 19. században lezajlott vetélkedésre utal. Kezdetének az 1813-as orosz-perzsa szerződést, míg lezárásának az 1907-es angol-orosz egyezményt szokták tekinteni.

kívülre esnek, azok ismertetése és vizsgálata csak a szükséges esetekben képezi a disszertáció tárgyát. Fontos kikötés, hogy a bilaterális energetikai kapcsolatok vizsgálata során csupán a földgáz ágazat kerül elemzésre, míg a kőolaj szektor - jóllehet szintén jelentős tényező Közép-Ázsia és Oroszország energiapolitikai kapcsolatrendszerében - nem képezi dolgozatom tárgyát.

Az Oroszországgal és Közép-Ázsiával kapcsolatos elemzések során napjainkban divatos realista és neorealista elméletektől eltávolodva disszertációm a Barry Buzan és Ole Waever által kidolgozott regionális biztonsági komplexum elmélet (Regional Security Complex Theory - RSCT) koncepciójának és összefüggéseinek alkalmazására épül. Ez több szempontból is a dolgozat hozzáadott értékének alapjául szolgál. Egyrészt mivel Buzan és Waever legutóbb a 2003-ban – azaz közel másfél évtizede – megjelent *Régiók és hatalmak - a nemzetközi biztonság struktúrája* című könyvükben elemezték utoljára a közép-ázsiai régiót az RSCT alapján, több mint időszerű a regionális biztonsági komplexum elmélet a térségre vonatkozó megállapításainak felülvizsgálata, és az azóta eltelt időszak eseményeinek az elmélet alapján történő értékelése.

Másrészt az RSCT alkalmazása lehetőséget ad arra, hogy a mainstream elméletektől eltérő – a témával foglalkozó szakirodalom által mind ez idáig szinte alig alkalmazott – megközelítés és szempontrendszer alapján vizsgáljam a XXI. században mind nagyobb stratégiai jelentőségre szert tevő földgáz kereskedelempolitikai, gazdasági és fizikai aspektusait Oroszország és Közép-Ázsia vonatkozásában, új dimenziót nyitva ezáltal az RSCT alkalmazásának szektorális és földrajzi kombinációja terén.

A magyar és idegen nyelvű szakirodalom szinte kivétel nélkül *in medias res* módon, hasonló gondolatmenetet követve vizsgálja az Oroszország és Közép-Ázsia államai közötti földgázipari kapcsolatrendszert. Legtöbbször már az első oldalakon ismertetik az országok földgázkészleteinek nagyságával kapcsolatos különböző becsléseket, a külfiacra jutás főbb útvonalait, valamint az abból fakadó bilaterális és multilaterális politikai, gazdasági és stratégiai előnyöket, illetve hátrányokat. Mindeközben a legritkább esetben kerül sor kifejezetten az energetikai kapcsolatok elemzésére szolgáló politikaelméleti háttér felállítására és alkalmazására. Amennyiben mégis megvalósul, az szinte kizárólag a realista vagy neorealista látásmód mentén történik.

Disszertációm megírása során szembe kívántam menni ezekkel a trendekkel, mivel úgy gondolom, hogy nem elégséges és célravezető az ilyen egysíkú megközelítés és elemzés mód. Éppen ezért, „a dolgok közepébe vágva” típusú megközelítést elkerülendő,

dolgozatomban előbb elhelyeztem a közép-ázsiai-orosz kapcsolatrendszerét az orosz külpolitika többdimenziós koordináta-rendszerében, és csak azt követően tértem rá a biztonsági és földgázipari korreláció részletes vizsgálatára.

2. Alkalmazott módszerek és hipotézisek

Disszertációm alapvetően szekunder kutatáson alapul, annak eredményeit tükrözi. Témájának multidiszciplináris jellegéből adódóan a dolgozat elkészítése az általam elsősorban képviselt nemzetközi kapcsolatok diszciplína mellett megkövetelte földrajzi-geológiai, műszaki-gázipari, valamint közgazdasági ismeretanyag elsajátítását és alkalmazását is. Ennek megfelelően a felhasznált irodalom is szerteágazó.

Első csoportját a főként angol, kisebb részben pedig német, magyar és orosz nyelvű monográfiák, szakmai és ágazatspecifikus könyvek és folyóiratok, valamint a különböző kutatóműhelyek által publikált elemzések jelentik – különös tekintettel az Oxford Institute for Energy Studies anyagaira.

A források második csoportját azok az online elérhető napi- és hetilap cikkek, valamint folyóiratok és tanulmányok jelentik, amelyek elsősorban a közelmúlt és a legújabb kori történelmi események nyomán követése szempontjából bírnak kiemelt jelentőséggel. Jóllehet ezek egy része nem az adott téma szakértőinek tollából származó másod- vagy harmadlagos forrásanyag – és éppen ezért hibáktól, leegyszerűsítésektől és általánosításoktól sem mentesek –, mégis nélkülözhetetlenek bizonyultak disszertációm elkészítése során. Amellett, hogy sok esetben lényeges részinformációkat tartalmaznak, több alkalommal vezettek releváns elsődleges forrásanyag felfedezéséhez is, amire disszertációm elkészítése során mindvégig törekedtem.

Ugyancsak hasznos információkhoz jutottam a poszt-szovjet energetikai szektorral foglalkozó kutatók által készített konferenciaanyagokból, valamint konferenciákon, nyári egyetemeken, tanulmányutakon – Kazahsztán, Azerbajdzsán, Nagy-Britannia, Ukrajna stb. - való részvételeknek köszönhetően.

Emellett első kézből származó, primer információk megszerzése céljából igyekeztem kapcsolatba lépni minden általam vizsgált ország nemzeti energetikai vállalatával, valamint az azokat felügyelő minisztériumokkal, szabályozó hatóságokkal. Sajnálatos módon megkereséseimre vagy egyáltalán nem reagáltak, vagy ha mégis, adatigénylésem – a kazah nemzeti energetikai vállalatot leszámítva – elutasításra került.

A források negyedik körét a vizsgált közép-ázsiai országokban tevékenykedő hazai, orosz és egyéb külföldi energetikai vállalatok hivatalos honlapjain elérhető jelentések, közlemények, éves beszámolók, sajtóanyagok, projektleírások és statisztikai adatok képezik. Ezek különösen az egyes közép-ázsiai földgázipari projektek technikai-technológiai háttere, valamint az azokhoz kötődő up-, mid- és downstream tevékenység lépéseinek megismerése szempontjából bírnak elsődleges információval. Mindemellett a közép-ázsiai országok energiaügyi minisztériumai, kormányzatai honlapjai is értékes – jóllehet sok esetben szűkszavú és töredékes – információval szolgáltak a földgázipari projektek hátterét, aktuális állását, valamint az azokkal kapcsolatos politikai álláspontot illetően. Korlátozottan, sőt egyes esetekben (Türkmenisztán) szinte egyáltalán nem állnak rendelkezésre nemzeti forrásból származó statisztikai adatsorok a közép-ázsiai országok földgáztartalékaira, kitermelésére, illetve exportjára vonatkozóan. Emiatt azok vizsgálata során kénytelen voltam nemzetközi forrásokra hagyatkozni. Ennek során a British Petrol (BP) Statistical Review of World Energy, az Oil and Gas Journal, a Német Szövetségi Földtudományi és Természeti Erőforrások Intézet (Bundesanstalt für Geowissenschaften und Rohstoffe), az OPEC (Annual Statistical Bulletin), az Amerikai Energiaügyi Minisztériumhoz (US Department of Energy) tartozó Energy Information Administration (EIA) és a Nemzetközi Energiaügynökség (International Energy Agency – IEA), valamint az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) vonatkozó adatbázisaira támaszkodtam. Külön szükséges kiemelni, hogy az egyes államok földgázkészleteinek, kitermelésének és exportjának összevetése és vizsgálata során – annak koherenciája, valamint hosszú távú adatsorainak elérhetősége miatt – a BP által szolgáltatott adatok használatára támaszkodtam. A többi, imént felsorolt forrásból származó adatot elsősorban tájékoztató jelleggel közlöm, mivel gyakran a BP, vagy egymás adatait részlegesen átvéve közölnek statisztikákat. Szintén a BP adatainak használata melletti érvként hozható fel, hogy tapasztalatom szerint a fosszilis energiahordozókkal foglalkozó elemzések túlnyomó része a Statistical Review of World Energy-re hagyatkozik, azt használja referenciapontként.

Disszertációmban a földgáz mennyiségét jellemzően milliárd (bcm) illetve billió (tcm) köbméterben² adtam meg. Ennek vonatkozásában a BP adatainak használatával

² A „bcm” az angol billion cubic meter – milliárd köbméter, míg a „tcm” a trillion cubic metre – billió köbméter rövidítése. Az angol nyelvű kifejezések rövidítésének használata széles körben elterjedt a magyar nyelvű elemzések körében is.

kapcsolatban két technikai jellegű kikötés megtétele szükséges. Egyrészt, hogy a British Petrol és Közép-Ázsia államai – köszönhetően a Szovjetunió örökségének – eltérő módon számolják a földgáz férőfogtmennyiségét: a BP esetében a normál köbméter a +15°C-os hőmérsékletű és 1 atmoszféra nyomású gáz térfogat mennyisége, míg Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán ezt +20°C-on és 1 atmoszféra nyomáson mellett számolja. Ebből következik, hogy a közép-ázsiai adatok minimum 7 százalékkal nagyobbak, mint a BP értékei. Sok esetben azonban ennél jóval jelentősebb eltérések tapasztalhatóak a nemzeti forrásból származó, és a British Petrol adatai között, ami már nem magyarázható kizárólag az eltérő térfogatmennyiség számításával.

Másrészt a Közép-Ázsia államai által a földgáztartalékok nagyságára vonatkozó osztályozási rendszer is eltér a nemzetközi szinten széles körben elfogadott, a BP által is alkalmazott eljárástól, amely a készleteket bizonyított (*proved* - A), valószínűsíthető/várható (*probable* - B) és lehetséges (*possible* - C) kategóriákba sorolja. Ezzel szemben Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán a szovjet-országi gyakorlat szerint három fő (A,B,C) és több alcsoportba – (C 2 és 3) valamint (D1 és 2) – sorolja a földgázkészleteket, nagyobb teret hagyva ezáltal a részletes, kiértékelt és elemzett adatok által alá nem támasztott, feltételezett földgázmennyiségek tartalékok körébe történő bevonásának. Az A és B kategória a nemzetközi besorolásban megközelítőleg a bizonyított (*proved*), a C1 kategória a valószínűsíthető/várható (*probable*), míg a C2 valamint a D1 és D2 kategória a lehetséges (*possible*) kategóriának feleltethető meg.

Ahogy azt már korábban említettem, disszertációm a Szovjetunó felbomlása és a 2012. május 7. közötti időszakot vizsgálja. Mindazonáltal elsősorban a földgázipari kapcsolatok terén a 2000-es évek végén kezdődő, a tárgyidőszakon túlmutató infrastrukturális projektek és politikai döntések regionális energiabiztonsági komplexumra gyakorolt hatásai miatt a felhasznált források köre – ahogyan a dolgozat egyes részei is – meghaladja ezen időszakot. Ilyen volt például a Közép-Ázsia-Központ földgázvezeték három ágának lefektetése és üzembe helyezése, vagy a türkmén földgáz oroszországi exportjának előbb jelentős csökkenése, majd pedig teljes megszűnése.

Disszertációmban az alábbi öt hipotézist fogalmazom meg:

H1: A Szovjetunió felbomlását követően az orosz katonai alakulatok közép-ázsiai jelenlétének köszönhető, hogy a régió biztonsági dinamikája nem kapcsolódott össze Afganisztánéval, megteremtve ezáltal a közép-ázsiai regionális biztonsági komplexum déli határát.

- H2: A Közép-Ázsia államait és Oroszországot is sorai között tudó nemzetközi regionális katonai-biztonsági szervezetek a Szovjetunió felbomlását követően nem járultak hozzá számottevő mértékben Oroszország közép-ázsiai katonai befolyásának erősödéséhez. Emiatt napjainkig a bilaterális orosz-közép-ázsiai együttműködés a meghatározó a régió biztonsági dinamikájának alakítása szempontjából.
- H3: A 2001. szeptember 11-i egyesült államokbeli terrortámadásokat követő amerikai jelenlét Közép-Ázsiában közép és hosszú távon Oroszország regionális katonai-stratégiai pozíciójának megerősödéséhez vezetett.
- H4: A Szovjetunió felbomlása után Közép-Ázsia előbb egy Oroszország körül szerveződő földgázipari szub-komplexummá, a 2000-es évek végétől kezdődően pedig egy olyan önálló komplexummá fejlődik, amelyben orosz és kínai átfedés érvényesül.
- H5: Közép-Ázsia jelentős földgáztartaléka és kitermelése ellenére rövid és középtávon nem fog meghatározó szerepet játszani a globális földgáz iránti kereslet kielégítése terén.

3. A disszertáció felépítésének áttekintése

Disszertációm nem csupán az alkalmazott elméleti koncepció, hanem gondolatmenete és struktúrája terén is igyekszik a mainstream elemzésektől eltérő megközelítést alkalmazni. Ennek keretében dolgozatom két nagy részre osztható. Az első rész az Oroszország és Közép-Ázsia államai közötti kapcsolatrendszer többdimenziós - politikai, katonai és gazdasági - vizsgálata a Szovjetunió felbomlásától 2012-ig. A második rész a Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán, valamint Oroszország között fennálló földgázipari kapcsolatrendszer vizsgálatát vizsgálja. Dolgozatom ilyen jellegű felépítése mellett három érv szól. Egyrészt, hogy ezáltal elkerülhető a már említett *in medias res* jellegű megközelítés. Másrészt, hogy lehetővé teszi a Buzan és Waever utolsó vizsgálata óta a közép-ázsiai régióban bekövetkezett események RSCT koncepción alapuló elemzését. Harmadrészt pedig lehetőséget ad a bilaterális és multilaterális energiapolitikai folyamatok izolálására és célzott elemzésére, miközben továbbra is nyomon követhető marad az általános politikai és az energetikai kapcsolatok közötti esetleges korreláció, vagy éppen ellenkezőleg, azok eltérő dinamikája.

A disszertáció első, bevezető fejezete a kutatás témakörének és céljának meghatározását, az alkalmazott módszerek és adatforrások ismertetését, valamint a hipotézisek felvázolását követően bemutatja a dolgozat felépítését, az egyes fejezetek főbb tartalmi elemeit.

A második fejezet a dolgozat elméleti háttérét jelentő, Barry Buzan és Ole Waever által megalkotott regionális biztonsági komplexum elmélet összefüggéseit mutatja be. A 2.1 alfejezet azt vizsgálja, hogy a „klasszikus” biztonsági komplexum elmélet referencia-objektumának számító államok hogyan viszonyulnak egymáshoz fenyegetettség és sebezhetőség kérdésében. Ennek során olyan tényezők szerepét tanulmányozom, mint a földrajzi távolság, az államközi kapcsolatok polaritása, valamint a hatalomeloszlásban bekövetkező változás. A 2.2 alfejezet az RSCT Buzan és Waever által történő továbbfejlesztésének eredményeként bekövetkezett államközpontú szemléletmód meghaladásának következményeit vizsgálja. Ennek során olyan tényezőket veszek számításba, mint a komplexumok struktúrájának homogenitása vagy heterogenitása, egy szektor vagy kérdéskör biztonságiasodásának folyamata, valamint ezek hatása az adott RSC biztonsági dinamikájára.

A harmadik fejezet a poszt-szovjet térség államainak Oroszországhoz fűződő politikai, gazdasági és katonai kapcsolatrendszerében végbement változásokat vizsgálja a Szovjetunió felbomlásától 2012-ig, követve a Buzan és Waever által alkalmazott, a poszt-szovjet regionális biztonsági komplexumot négy alrégióra osztó megközelítést. Ennek során a dolgozat tárgyát közvetlenül nem képező, de a Buzan és Waever által a közép-ázsiai térség országaival ugyanazon RSC-be sorolt három régió – balti, nyugati, kaukázusi – államainak Oroszországgal fenntartott kapcsolatainak csak a főbb állomásai kerülnek áttekintésre. A Kazahsztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Oroszország közötti bilaterális és multilaterális kapcsolatok ellenben önálló alfejezetek keretében, részletesen kerülnek bemutatásra és elemzésre.

A negyedik fejezet az előző, Közép-Ázsia államai és Oroszország közötti kapcsolatrendszer vizsgálatára alapozva elemzi a poszt-szovjet RSC közép-ázsiai régiójának határaiban, polaritásában és biztonsági dinamikájában a Szovjetunió felbomlása óta bekövetkezett változásokat. Ennek során, mivel a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően minőségi szempontból új fejezet vette kezdetét a régió államainak Oroszországgal fenntartott kapcsolatain terén, az azt megelőző és azt követő időszakot elkülönülten vizsgálom. Kiemelt jelentőséggel bír ez a fejezet abból a

szempontból, hogy Buzan és Waever a térségre vonatkozó megállapításainak felülvizsgálata, valamint a régió struktúrájában bekövetkezett változások elemzése alapján újragondolja Közép-Ázsia poszt-szovjet RSC-ben betöltött helyét és szerepét.

Disszertációm ötödik fejezetében a dolgozat elméleti háttérét alkotó regionális biztonsági komplexum elmélet államközi energiapolitikai kapcsolatok leírására és elemzésére való alkalmazhatóságát vizsgálom. Ennek első lépéseként az energiahordozó exportáló valamint importáló államok oldaláról egyaránt áttekintem az energiabiztonsággal kapcsolatos legfontosabb koncepciókat, illetve tényezőket, majd azokra építve felvázolom az energiabiztonsági RSC fogalmát. Ezt követően a dolgozat negyedik, a regionális biztonsági komplexum elmélet alapvetéseit és összefüggéseit bemutató fejezetének gondolatmenete mentén haladva megvizsgálom az RSCT koncepciójának energiapolitikai megfeleltethetőségét. Ennek során az energetikai RSC lehetséges struktúrája, referencia-objektumai, és polaritási viszonyai mellett az energetikával kapcsolatos kérdések biztonságiasodásának folyamata kerül elemzésre.

A hatodik fejezetben a szovjet földgázvezeték-hálózat és földgázipar kiépülésének főbb szakaszai, állomásai kerülnek áttekintésre. Az 1940-es évek elejétől kezdődően nyomon követem a Szovjetunió földgázvezeték gerinchálózatának, és legnagyobb földgázkitermelő régióinak infrastrukturális fejlődését és kitermelésbe való bekapcsolódásának folyamatát. Előbb a szovjet földgázipar gyökereit jelentő ukrain földgázkitermelés felfutásának körülményeit mutatom be, majd pedig az újabb és újabb óriás lelőhelyek felfedezésének köszönhetően a Dél-Kaukázus, Közép-Ázsia, végül pedig Szibéria földgázipari jelentőségének alakulását vizsgálom. Ezt követően előbb a közép-ázsiai földgáz-export a szovjet időszakban kiépült főbb exportútvonalaik jellegzetességeit és sajátosságait tekintem át, majd pedig ugyanezt teszem a régió államainak 1991-es függetlenedését követően létrejött exportútvonalaik esetében. A 6.2 alfejezetben a közép-ázsiai régió egyes tagköztársaságainak földgáztartalékaiban és kitermelésében 1960 és 1990 között bekövetkezett változását elemzem a régió belüli, valamint az össz-szovjet kitermelési és tartalék-adatokkal való összevetésén keresztül. A 6.3 alfejezet a szovjet földgázipar technikai-technológia háttérét, fejlődését (elsősorban a csővezetékek és kompresszorállomások előállításának kérdésére koncentrálni) és a Nyugattal szükségszerűségekből kialakított kapcsolatrendszerének alakulását tekinti át. A 6.4 alfejezet a szovjet földgázipar intézményi háttérének, struktúrájának alakulását vizsgálja.

A hetedik fejezetben a Szovjetunió felbomlását követően Közép-Ázsiában újonnan létrejött államok földgázipari szektorainak általános helyzetét, valamint az azokat érintő legnagyobb szervezeti, strukturális és technológiai kihívásokat tekintem át. Ennek során kiemelt figyelmet fordítok a földgáz ágazat nemzeti tulajdonba vételének és a nemzeti földgázipari vállalatok létrehozásának folyamatára, valamint arra, hogy a régió államai milyen kihívásokkal szembesültek a kitermelt földgáz bel- és külpiacon történő értékesítése során. Ezt követően Közép-Ázsia államainak külföldi partnerekkel való kapcsolatépítésének folyamata kerül áttekintésre.

A nyolcadik fejezetben Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán földgáztartalékai és kitermelése nagyságának alakulását és a jövőben azt befolyásolni képes főbb tényezőket vizsgálom. Ennek során a Szovjetunió fennállásának időszakától kezdődően áttekintem és elemzem az egyes tagköztársaságok földgáz-kitermelésének adatait, valamint a legnagyobb földgázmezők és földgáz-kitermelő régiók adottságait és sajátosságait, illetve azok szerepét az egyes országok földgázipara számára.

A disszertáció kilencedik fejezetében az egyes közép-ázsiai államok belső földgázpiacának sajátosságait, és a régió belüli földgáz-kereskedelem jellegzetességeit tekintem át. Ennek keretében a földgázfogyasztás történelmi dinamikája, az egyes kormányok jövőbeni, a gázfogyasztás alakulására vonatkozó közép- és hosszú távú célkitűzései és elképzelései, illetve az azokat befolyásoló tényezők – úgymint az egyes országok népességszámának, földgáz-kitermelésének és fogyasztásának várható alakulása, valamint a hosszú távú földgázexport-szerződésekből fakadó kötelezettségek – kerülnek ismertetésre és elemzésre.

A tizedik fejezetben Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán földgázexportpolitikájának, struktúrájának és dinamikájának a Szovjetunió felbomlása óta eltelt időben végbement változását vizsgálom. A belső átviteli és elosztóhálózat sajátosságainak vizsgálatát követően az egyes országok főbb felvevőpiacaival fenntartott földgázipari kapcsolatrendszer alakulásának főbb sarokpontjait tekintem át.

A tizenegyedik fejezetben az RSCT logikájának földgázipari kapcsolatokra való alkalmazása által megvizsgálom a közép-ázsiai energiabiztonsági komplexum határaiban, polaritásában és biztonsági dinamikájában a Szovjetunió felbomlásától a – több szempontból is korszakhatárt jelentő – 2009 decemberéig tartó időszakot. A fejezet második részében az ezt követő időszak földgázipari eseményeit ismertetem és elemzem.

A disszertáció utolsó, tizenkettedik fejezetében összefoglalom a közép-ázsiai régió államainak a Szovjetunió felbomlásától napjainkig tartó időszakban a belső és külső biztonsági helyzetükben, illetve földgázipari kapcsolatrendszerükben bekövetkezett főbb eseményeit és változásait, majd pedig ellenőrzöm a felállított hipotézisek helytállóságát.

4. Az értekezés eredményei

A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország Közép-Ázsia újonnan létrejött öt államával, Kazahsztánnal, Üzbegisztánnal, Türkmenisztánnal, Tádzsikisztánnal és Kirgizisztánnal fenntartott politikai-biztonsági kapcsolatrendszere az elmúlt másfél évtizedben nem mindenkor volt stabilnak és pozitív irányba fejlődőnek nevezhető. Ennek hátterében a régió államai között a politikai, gazdasági és katonai erőforrások és képességek terén megnyilvánuló akár jelentős különbségek, és ezáltal az egykori szövetségi központra, Moszkvára való ráutaltság terén megnyilvánuló minőségi és intenzitásbeli eltérések álltak. Míg egyes államok – úgymint Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán – stratégiai elhelyezkedésüknek, erőforrásaiknak, gazdasági szerkezetüknek és ezáltal politikai manőverező képességüknek köszönhetően képesek voltak arra, hogy viszonylag önálló, multivektorú kül- és biztonságpolitikát folytassanak, addig mások – Kirgizisztán és Tádzsikisztán – politikai és gazdasági stabilitásuk, valamint katonai biztonságuk terén erősen Oroszországra utaltak maradtak. A régió minden állama esetében elmondható azonban, hogy saját nehézségei ellenére egészen a 2000-es évek elejéig Oroszország maradt a legfontosabb politikai, gazdasági és katonai partnerük. E téren részleges – és átmeneti – változás a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően az USA afganisztáni hadjáratának hatására következett be. Stratégiai szempontból előnyös elhelyezkedésüknél fogva Közép-Ázsia államai felértékelődtek Washington számára, ezáltal újfajta, a régióban azt megelőzően soha nem tapasztalt kihívás elé állítva Oroszországot.

H1: A Szovjetunió felbomlását követően az orosz katonai alakulatok közép-ázsiai jelenlétének köszönhető, hogy a régió biztonsági dinamikája nem kapcsolódott össze Afganisztánéval, megteremtve ezáltal a közép-ázsiai regionális biztonsági komplexum déli határát.

Bizonyítás: A Szovjetunió felbomlása nem jelentette automatikusan a közép-ázsiai orosz katonai jelenlét megszűnését; az 1990-es évek végéig orosz alakulatok Üzbegisztán kivételével az összes egykori tagköztársaság területén jelen voltak. Ez két körülményre vezethető vissza: egyrészt arra, hogy a térség államai a szükséges tapasztalat és erőforrások hiányában Moszkva segítségére voltak utalva saját hadseregeik létrehozása, szervezeti struktúrájának kialakítása és a szükséges technikai-technológiai feltételek megteremtése terén. Másrészt pedig – az önálló, illetve gyenge haderő következtében alacsony önvédelmi képesség okán – az orosz csapatok közép-ázsiai jelenléte nélkülözhetetlen volt a saját, illetve a régiót veszélyeztető külső veszélyforrások elhárítása, továbbá a térség biztonságának fenntartása és szavatolása terén. Ebből a szempontból az orosz katonai alakulatok türkménisztáni és tádzsikisztáni jelenléte kulcsfontosságúnak bizonyult. Mindkét ország közös határszakasszal rendelkezik Afganisztánnal, ahol a tálibok hatalma az 1990-es évek közepére konszolidálódott, olyan politikai, ideológiai és katonai szempontból kiszámíthatatlan erőközpontot létrehozva, amely jelentős biztonsági kihívás elé állította Közép-Ázsia államait. Reális esélye volt ugyanis annak, hogy – különösen a tádzsik polgárháború kapcsán – a régió államainak biztonsági dinamikája összekapcsolódjon Afganisztánéval, destabilizálva ezáltal az egész közép-ázsiai térséget. Éppen ezért a Türkmenisztánban és Tádzsikisztánban állomásozó, elsősorban határrendészeti és védelmi feladatokat ellátó orosz alakulatok kulcsfontosságú szerepet játszottak ennek megakadályozásában. A régió biztonsági szempontból leginkább neuralgikus pontjának számító tádzsik-afgán határszakasz emellett „dupla biztosítást” élvezett, mivel az országban állomásozó orosz 201. gépesített lövészhadosztály alakulatai a határőr alakulatok mögött állomásoztak, második védvonalat alkotva mögöttük.

Köszönhetően az orosz katonai jelenlétnek, nem került sor az Afganisztánból eredő bizonytalanság Közép-Ázsiába való begyűrűzésére, ami a tádzsik polgárháború lezárásával az 1990-es évek végére elhárította a régió biztonsági dinamikájának Afganisztánéval való összekapcsolódását, megszilárdítva ezáltal a közép-ázsiai regionális biztonsági komplexum déli határát.

H2: A Közép-Ázsia államait és Oroszországot is sorai között tudó nemzetközi regionális katonai-biztonsági szervezetek a Szovjetunió felbomlását követően nem járultak hozzá számottevő mértékben Oroszország közép-ázsiai katonai befolyásának

erősödéséhez. Emiatt napjainkig a bilaterális orosz-közép-ázsiai együttműködés a meghatározó a régió biztonsági dinamikájának alakítása szempontjából.

Bizonyítás: A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország több olyan nemzetközi szervezetet felállítását szorgalmazta, amelyek célja az egykori tagköztársaságok közötti politikai, gazdasági és katonai integráció erősítése volt. A katonai együttműködés terén kiemelkedik a Független Államok Közössége (FÁK) és a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSzSz), azonban még ezek is csupán részsikereket értek el a közép-ázsiai térség és Oroszország közötti katonai-biztonsági kooperáció előmozdítása terén. A Független Államok Közössége – amelynek Türkmenisztán kivételével minden közép-ázsiai ország tagja – csupán néhány területen rendelkezik szupranacionális kompetenciákkal (elsősorban a kereskedelem, a pénzügyek és a jogharmonizáció terén), míg a tagállamok közti biztonsági együttműködés esetében csupán politikai koordináló jellegű feladatkört lát el.

A FÁK-nál nagyobb fokú biztonsági együttműködés figyelhető meg Oroszország és Közép-Ázsia államai között a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének keretei között. A KBSzSz statútuma kimondja, hogy egy tagállam megtámadása az összes tagállam elleni agressziót jelenti, ami lehetőséget ad a kollektív önvédelemre, válaszlépések megtételére. Mindemellett a KBSzSz nem csupán politikai-retorikai szinten tekinthető továbblépésnek a FÁK-hoz képest, hanem azért is, mivel égisze alatt a tagállamok gyakorlati szinten, a „terepen” is törekednek katonai képességeik összehangolására, közös hadgyakorlatok keretében. Oroszország számára mindazonáltal gyengíti a KBSzSz regionális jelentőségét, hogy Türkmenisztán nem tagja a szervezetnek, míg Közép-Ázsia legütőképesebb haderejével rendelkező állama, Üzbegisztán kétszer is kilépett a szervezetből, és annak jelenleg sem tagja.

Mindezek miatt Oroszország számára továbbra is a bilaterális együttműködés jelenti a Közép-Ázsia államaival fenntartott biztonsági és védelmi kooperáció elsődleges színterét. Ezt támasztja alá, hogy Oroszország a Szovjetunió felbomlása óta eltelt időben minden esetben bilaterális alapon igyekezett biztosítani katonai alakulatainak regionális jelenlétét, és annak elérésére nem a FÁK vagy a KBSzSz keretei között tett kísérletet. Ilyen volt az orosz határőr alakulatok türkmenisztáni, illetve tádzsikisztáni jelenléte 1998 illetve 2005 végéig. Kirgizisztánban az orosz légierő 2027-ig használhatja a kanti légikikötőt, míg Kazahsztán esetében 2050-ig a bajkonuri kozmodrómot, a Balkhas radarállomást, és a sary-shagani anti-ballisztikus rakéta tesztterepet. A Dusanbe és

Moszkva között 2012-ben kötött megállapodás értelmében 2042-ig maradhatnak Tádzsikisztánban a 201. gépesített lövészadosztály alakulatai. Szintén alátámasztja a bilaterális biztonsági és védelempolitikai kapcsolatépítés primátusa melletti érvet, hogy Oroszország a FÁK és a KBSzSZ keretein kívül járt sikerrel a tőle távolságot tartani igyekvő Üzbegisztánnal és Türkmenisztánnal való biztonsági-katonai kapcsolatépítés terén.

Moszkva és Taskent a Szovjetunió felbomlását követően bilaterális alapon első alkalommal 2005-ben tartott közös hadgyakorlatot Üzbegisztánban, amelynek keretében orosz csapatok két és fél évtized után első ízben léptek üzbég területre. A legutóbbi, ötnapos orosz-üzbég hadgyakorlatra 2017 októberében került sor Üzbegisztánban.

Mindemellett az elmúlt időszakban megfigyelhetőek az orosz és a türkmén haderők közötti kapcsolatépítés és élénkülő együttműködés jelei is. Ennek keretében, a romló afgán biztonsági helyzet miatt Türkmenisztán az elmúlt időszakban nyitottságot mutatott az orosz fegyveres erőkkel történő együttműködésre. Ennek gyakorlati megnyilvánulási formája, hogy 2016 júniusában az orosz védelmi minisztérium bejelentette, hogy megegyezést kötött Türkmenisztánnal annak hadseregének képzésére és felszerelésének modernizálására vonatkozóan.

H3: A 2001. szeptember 11-i egyesült államokbeli terrortámadásokat követő amerikai jelenlét Közép-Ázsiában közép és hosszú távon Oroszország regionális katonai-stratégiai pozíciójának megerősödéséhez vezetett.

Bizonyítás: A szeptember 11-i terrortámadások és az USA azt követő afganisztáni inváziója alapvetően változtatta meg a közép-ázsiai régió biztonsági dinamikáját. Az amerikai katonai jelenlét Afganisztánban és mindenekelőtt Közép-Ázsia államainak területén addig nem tapasztalt biztonsági kihívások elé állította Oroszországot, és új stratégiai környezetet teremtett Moszkva „hátsó udvarában”. A régió államai által tett felajánlások az afganisztáni hadjárat támogatása érdekében – katonai létesítmények használata Üzbegisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, légtérhasználat a térség összes állama esetében – mind Oroszország regionális katonai befolyása jelentős csorbulásának irányába hatottak. Ez azonban nem bizonyult tartósnak. Amellett, hogy Moszkva felismerte, hogy a tálib rezsim jelentette bizonytalansági tényező elhárítása saját érdekeit is szolgálja, sikeresen biztosította saját térségbeli katonai jelenlétének kiterjesztését. Kazahsztánban, Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban több támaszpont esetében

évtizedekre sikerült biztosítani az orosz csapatok jelenlétét. Mindeközben a közép-ázsiai amerikai jelenlét folyamatosan gyengült. Üzbegisztánból 2005-ben, Kirgizisztánból 2014-ben vonultak ki az amerikai csapatok, míg az Afganisztánban állomásozó erők nagysága Washington csapatkivonásra vonatkozó döntése értelmében 2014 végétől kezdődően fokozatosan csökkenni kezdett. Ezzel párhuzamosan Moszkva a régió államaival fenntartott biztonsági-katonai együttműködés mélyítése irányába tett lépéseket. Ennek bizonyítéka, hogy – Türkmenisztánt leszámítva – a térség minden államával több közös hadgyakorlatot hajtott végre az elmúlt másfél évtized során, hozzájárulva ezáltal regionális erő-projektáló képessége fenntartásához, míg amerikai részről ilyenre nem került sor. Közép-Ázsiában jelenleg hosszú időre biztosított az orosz csapatok jelenléte, és a térség államaival történő biztonsági-katonai együttműködés fokozásának köszönhetően Oroszország stratégiai pozíciói napjainkban erősebbek a régióban, mint a Szovjetunió felbomlása óta eltelt időben bármikor.

H4: A Szovjetunió felbomlása után Közép-Ázsia előbb egy Oroszország körül szerveződő földgázipari szub-komplexummá, a 2000-es évek végétől kezdődően pedig egy olyan önálló komplexummá fejlődik, amelyben orosz és kínai átfedés érvényesül.

Bizonyítás: Disszertációmban három körülmény került azonosításra, amelyek teljesülése esetén Közép-Ázsia államai önálló földgázipari komplexumként válnak azonosíthatóvá. Ezek az alábbiak:

- Oroszország területén át nem haladó, nagy kapacitású új gáz exportútvonallak létrejötte.
- Egyetlen állam se váljon a régió földgázexportjának monopol tranzitországgá vagy felvevőpiacává.
- A régió országai a lehető legkisebb mértékben biztonságiasítsák a területükön áthaladó földgázexportot.

Függetlenségük elnyerését követően a közép-ázsiai régió államainak esetében a három tényező közül egyik sem állt fent. Kazahsztán, Üzbegisztán és Türkmenisztán földgázexportja továbbra is szinte kizárólag a Közép-Ázsia-Központ és a Buhara-Ural vezetéseken át Oroszországba, illetve Oroszországon át a poszt-szovjet térség egyéb felvevőpiacaira irányult. Az északi irányú exportútvonalra való ráutaltság terén számottevő változás egészen a 2000-es évek végéig nem következett be, jóllehet 1997-

ben átadásra került a Türkmenisztánt Iránnal összekötő Korpeje-Kordkuy vezeték, amely lehetővé tette közép-ázsiai földgáz déli irányú, Oroszországot elkerülő exportját. A vezeték jelentősége exportdiverzifikációs szempontból azonban két okból kifolyóan marginálisnak tekinthető. Egyrészt, mivel csupán kis kapacitással rendelkezett és még az is mindössze részlegesen került kihasználásra, másrészt pedig azért, mert a vezeték csak Türkmenisztán számára jelentett némi exportdiverzifikációs lehetőséget, mivel a régió többi állama összeköttetés hiányában nem tudott abba földgázt betáplálni. Mindezek miatt a vezeték nem tudta érdemben befolyásolni a közép-ázsiai régió gázexportjának struktúráját. Így Közép-Ázsia államai továbbra is ráutaltak maradtak a monopolhelyezetben lévő Oroszországra a felvevőpiac és tranzit tekintetében egyaránt, exportbiztonsági kockázati tényezőt jelentve ezáltal Asztana, Taskent és Ashgabat számára egyaránt. Látható tehát, hogy Közép-Ázsia államai elsősorban a Szovjetuniótól örökölt földgázipari infrastruktúra sajátosságainak és irányultságának köszönhetően függetlenségük elnyerését követően egy Oroszország körül szerveződő földgázipari központosított szub-komplexummá váltak, amelyben Moszkva aszimmetrikus előnyökkel rendelkezett. E téren változás a 2000-es évek végén, két tényező együttes hatásának köszönhetően következett be. Egyrészt a Közép-Ázsia-Kína földgázvezeték üzembe helyezésével, másrészt pedig azzal, hogy Oroszország előbb csökkentette, majd pedig beszüntette a türkmén gáz importját.

A Türkmenisztánt és Kínát összekötő Közép-Ázsia-Kína vezeték 2009 decemberében történt üzembe helyezése – és azt megelőzően Kína bekapcsolódása a türkmén földgáz kitermelésébe – több szempontból is alapvetően megváltoztatta Közép-Ázsia államainak földgázexportjának lehetőségeit, valamint dinamikáját. Használatba vételével megvalósult az a nagy kapacitású, nem Oroszország területén áthaladó, ezáltal exportdiverzifikációt biztosítani képes útvonal, amely elengedhetetlen feltétele volt a régió önálló komplexummá fejlődésének. A lehetőség megléte azonban nem jelentette feltétlenül annak kihasználását is. A közép-ázsiai földgázexport volumenének és irányultságának a vezeték üzembe helyezését követő időszakra vonatkozó vizsgálata ugyanis rávilágított arra, hogy jóllehet a Közép-Ázsia-Kína vezeték minden olyan állam számára, amelyen áthalad, reális alternatívát jelent az oroszországi exporthoz képest, azonban jelenleg csak Türkmenisztán használja ki érdemben. Kazahsztán és Üzbegisztán számára továbbra is Oroszország maradt a legnagyobb és legfontosabb felvevőpiac, és csupán kisebb mennyiséget táplálnak be a Közép-Ázsia-Kína vezetékbe. Ez

természetesen nem jelenti azt, hogy a két ország ne strukturálhatná át földgázexportját a jövőben, nagyobb teret biztosítva a Kínába irányuló exportnak; ennek jelei azonban jelenleg nem érzékelhetőek.

Még ennél is fontosabb azonban, hogy a Közép-Ázsia-Kína vezeték üzembe helyezésének következményeként előbb Oroszország kvázi monopól, majd pedig legnagyobb földgázfelvevő pozíciója szűnt meg Közép-Ázsia viszonylatában. Ugyanebbe az irányba hatott, azonban jóval kisebb jelentőséggel bírt, a Türkmenisztánt Iránnal összekötő második földgázvezeték 2010-es átadása, mivel – az első vezetékhez hasonlóan – annak kapacitása csupán részlegesen került kihasználásra.

Ezzel párhuzamosan Közép-Ázsián belül olyan folyamatok kezdődtek, amelyek a földgázexport régió belüli biztonságiasítottóságának csökkenése irányába hatottak. A 2000-es évek során Taskent és Asztana viszonyát egyre inkább megterhelte, hogy Üzbegisztán sporadikusan csökkentette, illetve felfüggesztette a Kazahsztánba irányuló gázszállításokat, ami veszélyeztette annak energiabiztonságát. Asztana az évtized utolsó harmadában éppen ezért három projekt megvalósításaával lépéseket tett az üzbég gázimport kiváltása érdekében. Ezek közül a Kazahsztán nyugati részén található gázmezőket az ország déli részével összekötő földgázvezeték 2018 első felében várható üzembe helyezése kiemelt jelentőséggel bír, mivel képes lesz biztosítani a déli országrész gázigényét, szükségtelenné téve az üzbég gáz importját, megszüntetve ezáltal annak kazah részről történő biztonságiasítását.

A Közép-Ázsia-Kína vezeték megépítése és üzembe helyezése, Kína bekapcsolódása a türkmén földgáz kitermelésbe, továbbá a teljes türkmén, és kisebb mértékben a kazah és az üzbég földgázexport kínai piac felé történő csatornázása a 2010-es évek elejére azt eredményezte, hogy földgázipari szempontból Közép-Ázsia olyan önálló komplexummá fejlődött, amelyben jelenleg orosz és kínai átfedés érvényesül.

H5: Közép-Ázsia jelentős földgáz tartaléka és kitermelése ellenére rövid és középtávon nem fog meghatározó szerepet játszani a globális földgáz iránti kereslet kielégítése terén.

Bizonyítás: Jóllehet Kazahsztán, Üzbegisztán és különösen Türkmenisztán jelentős földgáz készletekkel rendelkezik, mindhárom ország esetében több, elsősorban belső

tényező azonosítható, amelyek rövid és középtávon az exportált földgáz volumenének növekedése ellen hatnak.

Kazahsztán esetében az asztanai vezetés kőolajkitermelést előnyben részesítő politikája a mezőbe visszajuttatott földgáz mennyiségének folyamatos növelését teszi szükségessé, ami csökkenti a földgázexport számára rendelkezésre álló gáz mennyiségét. Azonban még ha sikerül is növelni az országban kitermelt és kereskedelmi fogalomba hozott földgáz mennyiségét, a kazah kormányának az ország déli, nagy lakosságszámú, ipari régiói hazai forráson alapuló gázellátásának - és ezáltal az üzbég import kiváltásának -, valamint az ország eddig vezetőkes földgázzal el nem látott több megyéjének szolgáltatásba történő bekapcsolására irányuló lépései az export számára rendelkezésre álló gáz mennyiségét fogják csökkenteni.

Üzbegisztán esetében - miközben Közép-Ázsia legkisebb földgáztartalékait mondhatja magáénak - a legnagyobb bizonytalansági tényezőt és kihívást az jelenti, hogy az ország már jelenleg is magas belső gázfogyasztással rendelkezik, amelynek további számottevő növekedése várható. Az ország legnagyobb földgázmezői már meghaladták kitermelhetőségi csúcukat, ezért az azokból kinyert gáz mennyisége csökkenő tendenciát mutat, miközben ezt ellensúlyozni képes új, nagy lelőhelyek nem kerültek felfedezésre. Emiatt a kitermelés súlypontja folyamatosan a kis és közepes mezők irányába tolódik el, amelyek feladata egyre inkább az energaintenzív lakossági és ipari szektor gázigényének kielégítése, semmint exportkapacitás biztosítása lesz a jövőben. Mindez együttesen bizonytalanná teszi Üzbegisztán jövőbeli földgázexport-képességét és kapacitását, és végső soron státusát is.

Türkmenisztánt földgáztartalékainak nagysága nem csupán a régió legnagyobb, hanem globális szinten is jelentős gázexportőr szerepre predesztinálja. Ennek ellenére az ashgabatit kormányának több olyan tényezővel is szembe kell néznie, amelyek hátráltatják ezen potenciál realizálását. Türkmenisztán földgázkitermelésének növekedése az elmúlt években lassuló tendenciát mutat, miközben az ország gázfogyasztása folyamatosan növekszik, és jelenleg már közel a kitermelt mennyiség felét teszi ki. Az ország mindemellett nem volt képes megvalósítani saját, kitermelésnövelésre vonatkozó célkitűzéseit, és jelenleg annak akár csak részleges elérése – figyelembe véve a kitermelés bővülésének lassulását – is komoly kétségeket vet fel. Azonban még ha Ashgabatnak sikerülne is növelni a kitermelés volumenét, illetve lassítani a belső kereslet növekedését, az ország rugalmatlan exportpolitikája továbbra is gátját fogja képezni a kivitel

számottevő növelésének. Amennyiben Türkmenisztán a jövőben is ragaszkodni fog ahhoz, hogy csupán az országhatárig szállítja el a kitermelt földgázt, és onnan a vevő feladata, költsége, illetve kockázata marad annak tovább szállítása, alacsony a valószínűsége annak, hogy a türkmén gáz eljut a nyugati felvevőpiacokra. Azonban még ha Ashgabat változtat is földgázexport-politikájának ezen szegmensén, a disszertációban bemutatott, jövőbeli kitermelésre vonatkozó prognózisok ismeretében bizonytalan, hogy rendelkezésre állna-e kellő nagyságú, szabad kapacitás a vezeték földgázzal történő ellátására.

A belső mellett szükséges említést tennünk olyan külső tényezőkről is, amelyek mindhárom közép-ázsiai állam esetében befolyásolják, illetve hátráltatják, hogy a jelenleginél nagyobb szerepet játsszanak a földgáz iránti globális kereslet kielégítése terén. Az egyik, és talán legfontosabb ilyen tényező, hogy olyan országok veszik körül a régiót – Oroszország, Azerbajdzsán, Irán – amelyek maguk is nagy, vagy potenciális nagy földgázexportőrök, és emiatt nem áll érdekükben, hogy elősegítsék a közép-ázsiai földgáz külpiacra, azon belül is elsősorban a jelentős vásárlóerővel bíró és egyúttal legstabilabb európai felvevőpiacra történő eljutását. További nehézséget jelent a térség „landlocked” jellege, azaz, hogy nem rendelkezik közvetlen hozzáféréssel a világtengerekhez és óceánokhoz, ami nem teszi számukra lehetővé, hogy gazdaságos módon bekapcsolódjanak a földgáz-kereskedelelem terén mind nagyobb szerepet játszó cseppfolyósított földgáz exportjába. Mindezek alapján jelen disszertáció szerzője úgy látja, hogy Közép-Ázsia államai nem fognak meghatározó szerepet játszani a földgáz iránti növekvő globális kereslet kielégítése terén, és szerepük inkább a regionális felvevőpiacok- illetve Kína ellátására fog korlátozódni.

Az RSCT elméleti háttérként történő alkalmazása disszertációmban több szempontból is újszerű megközelítés alkalmazását, és ezáltal érdekes, kihívásokkal teli elemző munkát tett lehetővé Közép-Ázsia biztonsági, illetve földgázipari kapcsolatrendszerének vizsgálata terén. Ennek során bebizonyosodott, hogy a regionális biztonsági komplexum elmélet alapján a közép-ázsiai térségre vonatkozóan legutóbb 2003-ban – Buzan és Waeber által – elvégzett átfogó elemzés óta eltelt időben jelentős, Közép-Ázsia fejlődési pályáját alapvetően befolyásoló katonai-biztonsági események következtek be a régióban.

Mindemellett jelen disszertáció szerzője szükségesnek tartja a regionális biztonsági komplexum elmélet földgázipari kapcsolatok leírása és elemzése szempontjából való

alkalmazhatóságnak a dolgozat elkészítése során megismert korlátainak ismertetését. Jóllehet Közép-Ázsia esetében az RSCT alkalmazható, és újszerű megközelítést jelentő elméleti háttérnek bizonyult a térség államai egymás közötti és Oroszországgal fenntartott földgázipari kapcsolatrendszerük vizsgálata során, ez valójában Közép-Ázsia más térségektől való viszonylagos izoláltságának köszönhető. Amennyiben a régió államai hozzáféréssel rendelkeznek a világtengerekhez és óceánokhoz, és ezáltal bekapcsolódhatnak a cseppfolyósított földgáz globális kereskedelmébe, úgy az elmélet jelentősen veszítene régió-specifikus elemző és magyarázó erejéből.

Összességében megállapítható, hogy a „nagy játszma” Közép-Ázsiában koránt sem ért véget, csupán annak szereplői, területei bővültek ki és dinamikája változott meg. Nagy-Britannia helyét az USA, illetve mind nagyobb mértékben Kína veszi át, míg Oroszország konstans tényező maradt. A „nagy játszma 2.0” jelenleg is tart, és győztest hirdetni, a versenyt lefutottnak tekinteni minden bizonnyal még évtizedekig nem lehet, és lehet, hogy ez soha nem is fog bekövetkezni. Mindazonáltal a globális nagyhatalmak régió iránti érdeklődése egyértelműen bizonyítja, hogy függetlenségének elnyerését követően Közép-Ázsia politikai, gazdasági és katonai-stratégiai szerepe és jelentősége számottevően felértékelődött, és hogy annak további növekedése várható. A régió jövője szempontjából a legnagyobb kérdés, hogy regionális gazdasági jelenlétének erősödésével párhuzamosan Kínának szándékában áll-e a jövőben katonailag is megvetni lábát a régióban. Amennyiben ez megtörténik, úgy elkerülhetlenné válik az elsősorban Oroszország és Kína között vívott „nagy játszma 3.0”.

5. Főbb hivatkozások

5.1 Könyvek

Allison, Roy és Jonson, Lena [2001]: Central Asian Security: The New International Context, Royal Institute of International Affairs, Brookings Institution Press, London, DOI: 10.2307/20033056

- Anceschi**, Luca [2009]: Turkmenistan's Foreign Policy – Positive Neutrality and the consolidation of the Turkmen regime, Routledge, Abingdon.
- Buzan** Barry [1983]: People, States and Fear - The National Security Problem in International Relations, Wheatsheaf Books, London.
- Buzan**, Barry [1991]: People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era, Lynne Rienner Publishing, London.
- Buzan** Barry, Waever Ole, de Wilde, Japp [1993]: Security - A New Framework for Analysis, Lynne Rienner Publishing, London, DOI: 10.2307/2586187
- Buzan** Barry, Waever Ole [2003]: Regions and Power: The structure of international security, Cambridge University Press, Cambridge, DOI: 10.1017/CBO9780511491252
- Donaldson**, H. Roert és Nogge, L. Joseph [2009]: The foreign policy of Russia: Changing systems, enduring interests, M.S Sharpe, Armonk.
- Elliot** F. Iain [1974]: The Soviet Energy Balance - Natural gas, other fossil fuels, and alternative power sources, Praeger, New York
- Heinrich**, Andreas és Pleines, Heiko [2014]: Export Pipelines from the CIS Region - Geopolitics, Securitization, and Political Decision-Making, ibidem-Verlag, Stuttgart.
- Högselius**, Per [2013]: Red Gas - Russia and the Origins of European Energy Dependence, Palgrave Macmillan, New York , DOI: 10.1057/9781137286154
- James** Henderson és Simon Pirani [2014]: The Russian Gas Matrix: How Markets are Driving Change, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford, DOI: 10.1080/09668136.2015.1033190
- Jonson**, Lena [1998]: Russia and Central Asia - A New Web of Relations, Royal Institute for International Affairs/Chatham House, London.
- Jonson**, Lena [2004]: Vladimir Putin and Central Asia: The Shaping of Russian Foreign Policy, I.B.Tauris & Co Ltd, London.
- Lo**, Bobo [2002]: Russian foreign polici in the post-Soviet era – Reality, Illusion and Mythmaking, Palgrave Macmillan, Houndmills, DOI: 10.1057/9781403920058
- Lo**, Bobo [2003]: Vladimir Putin and the evolution of russian foreign policy, The Royal Institute of International Affairs, London, DOI: 10.1002/9780470696408
- Mankoff**, Jeffrey [2009]: Russian foreign policy – The return of great power politics, Rowman&Littlefield Publishers Inc, Plymouth. DOI: 10.2307/25677235
- Nygren**, Bertil [2008]: The Rebuilding of Greater Russia – Putin's foreign policy towards the CIS countries, Routledge, Abingdon
- Stern**, Jonathan [2005]: The Future of Russian Gas and Gazprom, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford Universits Press, Oxford

5.2 Könyvfejezetek

Bohr, Annette [2010]: Central Asia: Responding to the Multi-Vectoring Game, In: Niblett, Robin: America and a Changed World - A Question of Leadership, The Royal Institute of International Affairs, London, p. 109-125.

Grigoriev, Leonid [2011]: Russia, Gazprom and the CAC, in: Dellecker, Adrian és Gomart, Thomas (eds): Russian energy security and foreign policy, Routledge, London, p. 147-169

Mitrova, Tatiana [2009]: Naturl gas in transition: Systemic reform issues, in: Pirani, Simon (eds): Russian and CIS gas markets and their impact on Europe, Oxford University Press, Oxford

Pirani, Simon [2009]: Turkmenistan: an exporter in transition, In: Pirani, Simon (eds.) Russian and CIS Gas Markets and Their Impact on Europe, Oxford University Press, Oxford, p. 271-315.

Yenikeyeff, Shamil [2009]: Kazakhstan's gas sector, in: Pirani, Simon (eds.): Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe, Oxford University Press, Oxford, p. 316-354.

Zuhkov, Stanislav [2009]: Turkmenistan: an exporter in transition, In: Pirani, Simon (eds.): Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe, Oxford University Press, Oxford, p.271- 315. DOI: 10.1093/jwelb/jwr009

Zuhkov, Stanislav [2009]: Uzbekistan: A domestically oriented gas producer, In: Pirani, Simon (eds.): Russian and CIS Gas Markets and their Impact on Europe, Oxford University Press, Oxford p. 355 -394

5.3 Tanulmányok, folyóirat cikkek

Bohr, Annette [2016]: Turkmenistan: Power, Politics and Petro-Authoritarianism, The Royal Institute of International Affairs -Russia and Eurasia Programme, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>

Central Intelligence Agency [1978]: USSR - Development of the gas industry, National Foreign Assessment Center, ER 78-10393, Library of Congress, Washington

Central Inteligenve Agency [1982]: The Soviet Gas Pipeline in Perspective, SNIE 3-11/2-82, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/19820921.pdf>

Central Intelligence Agency [1990]: Soviet Energy Data Resource Handbook, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292332.pdf

Cutler, M. Robert [2012]: The Central Eurasian Hydrocarbon Energy Complex – From Central Asia to Cental Europe, In: Amineh, Parvizi és Guang, Yang: Secure Oil and Alternative

Energy – The Geopolitics of Energy Paths of China and the European Union, Brill, Boston, p. 41-75. DOI: 10.1163/9789004233324_003

Frazier, Derrick és Stewart-Ingersoll, Robert [2010]: Regional powers and security: A framework for understanding order within regional security complexes, European Journal of International Relations, Vol 16, No.4, p. 731-753 DOI: 10.1177/1354066109359847

Lydolph E. Paul és Shabad, Theodore [1960]: The Oil and Gas Industries in the U.S.S.R, Annuals of the Association of American Geographers, Vol 50, No. 4, p.461-486

Marat, Erica [2015]: How Russkii Mir Enters Central Asian Politics, Central Asia-Caucasus Analyst, Vol.17, No. 2., p. 10-14

Mateo Fumagalli [2007]: Alignments and Realignments in Central Asia: The Rationale and Implications of Uzbekistan's Rapprochement with Russia, International Political Science Review, Vol 28, No. 23, 2007. p. 253-271. DOI: 10.1177/0192512107077098

Paramonov, Vladimir és Stokov, Aleksey [2008]: The evolution of Russia's Central Asia policy, Defence Academy of the United Kingdom. Advances Research and Assessment Group 08/21, https://www.files.ethz.ch/isn/92594/08_June.pdf

Pirani, Simon [2012]: Central Asian and Caspian Gas Production and the Constraints on Export, The Oxford Institute for Energy Studies, Oxford, NG 69, https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2012/12/NG_69.pdf

Yenikeyeff, Shamil Midkhatovic [2008]: Kazakhstan's Gas: Export Markets and Export Routs, Oxford Institute for Energy Studies, Oxford, https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG25_KazakhstansgasExportMarketsandExportRoutes-ShamilYenikeyeff-2008.pdf

5.4 Internetes források

Aneschi, Luca [2015]: Turkmenistan's Export Crisis: Is TAPI the Answer?, Central Asia Policy Brief No. 27, 2015. június, <http://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2015/06/Policy-Brief-27-June-2015.pdf>

British Petrol [2015]: Natural gas trade movements, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/natural-gas-review-by-energy-type/natural-gas-trade-movements.html>

British Petrol: BP Statistical Review of World Energy June 2015 <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>

Clarke, Michael E. [2015]: Kazakhstan's Multi-vector Foreign Policy: Diminishing Returns in an Era of Great Power "Pivots"?, The ASAN Forum, 2015. április 9,

<http://www.theasanforum.org/kazakhstans-multi-vector-foreign-policy-diminishing-returns-in-an-era-of-great-power-pivots/?dat=March%20%E2%80%93%20April,%202015>

Gorenburg, Dimitrij [2014]: External Support for Central Asian Military and Security Forces, Stockholm International Peace Research Institute, <http://www.sipri.org/research/security/afghanistan/central-asia-security/publications/SIPRI-OSFno1WP.pdf>

KAZENERGY [2015]: The National Energy Report, Astana, <http://www.kazenergy.com/en/analytics/the-national-energy-report.html>

Palonkorpi, Mikko [2013]: Matter over Mind? - Securitizing Regional Energy Interdependencies, <http://www.lsa.umich.edu/UMICH/ceseuc/Home/Academics/Research%20Projects/Energy%20Security%20in%20Europe%20and%20Eurasia/Matter%20Over%20Mind%20-%20Palonkorpi.pdf>

5.5 Nemzetközi szervezetek és vállalatok honlapjai

Azernews: <https://www.azernews.az>

British Petrol: <http://www.bp.com>

CNPC: <http://www.cnpc.com>

EIA: <http://www.eia.gov>

Gazprom, <http://www.gazprom.com>

IHS Markit: <http://www.ihs.com>

KazMunayGas: <http://www.kmg.kz>

KazRosGas: <http://kazrosgas.org>

Lukoil: <http://lukoil.com>

NATO: <http://www.nato.int>

Oil and Gas Journal: <http://www.ogj.com>

RFE/RL: <http://www.rferl.org>

6. Saját publikációk

- Az Északi Áramlat földgázvezeték energetikai és biztonságpolitikai következményei a balti-térség államai számára, IN: Grotius – A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata, 2012
- Energiapolitikai szolidaritás és piaci integráció az Európai Unióban - Az európai energiabiztonság növelésének belső tényezői

IN: Grotius – A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata, 2012

- "Peak Oil" és a jövő kőolaj konfliktusai, *Kül-Világ*, 2012, No. 1-2. 64-78. o.
- New players in the russian gas game - The Rise of Non-Gazprom Gas Producers in Russia
IN *BiztPol Affairs* Vol. 3. No. 1. (Spring 2015) p. 3-21, Issue: Energy Security Challenges
In The Post-Soviet Region
- Russian foreign policy under Vladimir Putin: Norms, ideas, and determining factors, IN:
Export Pipelines from the CIS Region – Geopolitics, Securitization, and Political Decision-
Making, *ibidem-Verlag*, 2014, Stuttgart, p. 77-91
ISSN: 1863-8716
ISBN-13: 978-3-8382-0639-4